

УДК 061.75:821.161.2 "18/19". І.Франко (477.83)

СЕРЕДНЬОВІЧНІ УКРАЇНСЬКІ ЧЕРНЕЧІ ПАМ'ЯТКИ БАТЬКІВЩИНИ ІВАНА ФРАНКА

Роман БЕРЕСТ

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
Інститут франкознавства,
вул. Університетська, 1, 79005, Львів, Україна*

У середньовічні часи чернецтво відіграло особливу роль у економічному, виробничому, культурному, освітньому, мистецькому житті українського народу. Батьківщина І. Франка – Бойківщина, є багатою на різні історичні пам'ятки. На основі результатів наукових досліджень та зібраних фактологічних матеріалів зроблено спробу показати один із видів численної групи історичних пам'яток – середньовічних монастирів, які привертали увагу І. Франка.

Ключові слова: пам'ятки історії, печерні монастирі, келіотство, твори, українське населення, Галичина, Прикарпаття.

Велична постать Івана Франка є добре відомою не тільки в Україні, але й далеко за її межами. В історію він увійшов як громадський та політичний діяч, великий поет, письменник, критик, драматург, перекладач. Серед творчих захоплень Каменяра історія займала особливе місце. Чимало відомостей для написання цінних історичних творів він черпав із розповідей та переказів, випадкових архаїчних знахідок та матеріалів, стародавніх пам'яток історії культури, що знаходилися на рідній батьківській землі українського Прикарпаття.

Галичина у часи творчої діяльності І. Франка була далекою та убогою периферією Австро-Угорської держави. Михайло Драгоманов, познайомившись у 1874–75 роках з галицькими українцями, зауважив, що тодішня галицька інтелігенція мала низький рівень знань історичного минулого рідного краю. Він зазначив, що галичани є “рід людей, які про свою батьківщину знають якнайменше” [16, т. 46, с. 117].

Австрійський уряд, приєднавши Галичину до своєї імперії 1772 року, бачив свою “місію” у використанні багатих природних ресурсів краю і фактично не надавав уваги проблемам національного відродження та розвитку галицьких українців, еволюції самобутньої української національної культури, дослідженню та вивченню історії Галичини тощо.

Серед багатьох чинників, історичні пам'ятки, як підкреслював І. Франко, “легко могли б пробудити у його мешканців надто велику любов до свого краю, небезпечні думки про давнє і недавнє минуле, не кажучи вже про теперішній стан” [16, т. 46, с. 117].

Захоплення І. Франка історичним минулим краю розпочалося ще із ранніх студентських років. Неодноразово І. Франко побував на руїнах колишніх величких княжих

городів Галичини, а саме – у Звенигороді, Галичі, Тереховлі, Перемишлі. Безумовно, що ці та інші історичні пам'ятки Галичини надихали його на створення низки цінних історичних творів [6, т. 63, с. 263–267; 13, с. 258–259].

Проте особливу увагу письменник надавав пам'яткам своєї батьківщини. Окрему групу пам'яток становили середньовічні українські монастирі. Багато з них було створено ще в княжі часи. Як свідчать писемні джерела, колись вони були найбільшими духовними, освітніми, культурними центрами, де велося літописання, перепис та творення нових книг, розвивалася освіта, культура, мистецтво.

Загалом на українських землях у середньовіччі чернечі оселі отримали велике поширення. Митрополит Іларіон навіть стверджував, що майже в кожному українському середньовічному населеному пункті у ті чи інші часи існував монастир [12, с. 85–110]. І хоча монастирі були невеличкими (здебільшого налічували 2–3 чол. – *Р. Б.*) їхнє суспільне значення було надзвичайно важливим та великим. Адже відомо, що багато середньовічних українських монастирів ще у княжі часи не тільки стали знаними релігійними центрами, але й важливими осередками літописання, науки, мистецтва, культури, освіти тощо [25, с. 76–80].

До речі, частину своєї шкільної освіти упродовж 1864–1867 років І. Франко здобував у школі, яка існувала при монастирі ченців-василіан в Дрогобичі [2, с. 1001].

Сучасні дослідники відзначають, що на Дрогобиччині у стародавні часи також існувала значна кількість чернечих пам'яток [14]. У плані нашого дослідження важливо відзначити, що у рідному селі І. Франка Нагуєвичах наприкінці ХІХ ст. були руїни середньовічного монастиря, де виділялися оборонні укріплення, основи монастирських житлових та господарських будівель, монастирська церква тощо. Найдавніша історична згадка про чернечу пам'ятку із Нагуєвич належить лише до 1556 року [11, с. 174–175].

Незважаючи на порівняно пізню писемну згадку монастирської оселі (стародавня назва Нагуєвич – с. Башева. – *Р. Б.*), історію її виникнення дослідники українського чернецтва пов'язують із княжою добою та часами правління галицького князя Лева [4, с. 3–21].

Однак найдавніша історія монастиря в Нагуєвичах досі залишається невідомою. Вірогідно, що він був зруйнований у часи одного із татарських наїздів на галицькі землі в ХVІ ст. З архівних джерел відомо, що 1573 року татари спалили Чернілівський монастир [7, арк. 368], 1587 року – місто Снятин та Межигірський монастир [7, арк. 575], 1594 року – княжий Галич та дванадцять монастирів, що розташовувалися в його недалеких околицях [7, арк. 529].

Значний вплив на формування світогляду І. Франка мали його періодичні “візитації” у село Дуліби, що поблизу Стрия до місцевого священика Шанковського. Згадка про перебування письменника в Дулібах влітку 1876 року міститься в одному із листів І. Франка до М. Драгоманова, де він також згадує, як разом із другом гімназистом мандрували від села до села, відвідуючи стародавні оборонні історичні комплекси у Синьовидному, Бубнищі, Розгірчі, Любанях, Уричі, Тухлі та інші [16, т. 46, с. 117].

Варто зауважити, що вище перелічені історичні пам'ятки належать до групи середньовічних чернечих печерних комплексів. Наприклад, монастир у Синьовидному відносять до числа літописних пам'яток нашої історії. У Галицько-Волинському літописі

на початку 1241 року згадано відомого галицького князя Данила, який повертаючись з “угрів” зупинявся у Верхньому Синьовидному, в монастирі Святої Богородиці, що розташований поблизу Сколе [1, с. 60].

Цій історичній згадці у літописі великого значення надавав Михайло Грушевський, трактуючи велике суспільне значення давньоруських монастирів [3, т. II, с. 480]. На думку ученого, багато монастирів були важливим опорними пунктами державної влади.

Одним із шляхів та вагомих чинників у піднятті національного духу українців Галичини, на думку І. Франка, мали б стати історичні пам’ятки краю. В останній чверті XIX ст. велика кількість історичних пам’яток Галичини продовжувала залишатися німими свідками славного історичного минулого. І. Франко не тільки багато мандрував, але й був організатором численних подорожей, походів, екскурсій.

Уже в середині 80-х рр. XIX ст. особливе місце у суспільному житті східних галичан стали займати тривалі мандрівки історичними місцями. Одна із них відбулася на початку серпня 1885 року. І. Франко та знані галицькі інтелігенти (І. Огоновський, І. Олесницький, М. Левицький, М. Шухевич, В. Кульчицький, І. Шараневич та ін.) взяли участь у кількадемній мандрівці історичними місцями Східної Галичини.

Із поліцейського донесення відомо, що в селі Микулинцях Тернопільського повіту перед мандрівниками та місцевими мешканцями І. Франко виголосив доповідь про історичні пам’ятки рідного краю [17, арк. 132–133].

Великим є внесок І. Франка у справу організаційного налагодження громадсько-го вивчення історії рідного краю. І. Франко був ініціатором створення “Мандрівного комітету”, “Кружка етнографічно-статистичного для студіювання життя і світогляду народу” (1893). Проте найбільшого значення набув “Кружок для устроювання мандрівок по нашій краю”, який було створено у Львові в середині 90-х років XIX ст.

Серед історичних пам’яток Бойківщини, які виділялися своєю унікальністю, величністю та особливістю були середньовічні печерні монастирі. Один із середньовічних печерних монастирів розташовувався поблизу села Розгірче Стрийського повіту. Зазначену історичну пам’ятку часто згадував І. Франко [16, т. 46, с. 117].

Але у зв’язку зі слабким розвитком історичної науки та допоміжних історичних дисциплін відомості про історію монастиря наприкінці XIX – початку XX ст. були незначними. Своєю таємничістю він часто привертав до себе увагу багатьох учених, дослідників, аматорів та любителів давньої історії.

Сучасні наукові дослідження свідчать, що печерний монастир у Розгірчі (рис. 1) розташований на висоті приблизно 25 м від підніжжя гірського прикарпатського масиву, який зараз покритий мішаним лісом. Монастирські споруди мають різні розміри та різні ознаки, що дає змогу класифікувати їх за призначенням (культові, господарсько-побутові, житлові та ін.).

Печерні камери монастиря видовбано в окремо виділеній великій скалі, яка виступає із потужного гористого масиву шириною близько 20 м та у висоту майже на 14 м від рівня основи споруди.

Як історична пам’ятка монастир є порівняно великим середньовічним чернечим комплексом, у якому за характерними ознаками виділяються житлові, культові та господарські споруди, котрі розміщені у двох рівнях печерної забудови. У верхньому рівні

була вирубана у кам'яній основі печерна церква, а в нижньому – споруди господарсько-побутового призначення. Центральне місце серед них займає велике спільне житлове приміщення [15, с. 108–111].

Дуже важливе значення для встановлення типології монастиря має дослідження житлової споруди. На основі найновішої методики визначення її характерних ознак дає змогу відкрити вид монастирського існування, домінуючий тип, форму чернечого об'єднання тощо.

У Розгірчанському монастирі для проживання ченців слугувала одна велика житлова камера. Її було вирубано у камені за допомогою металевих знрядь. У плані споруда мала прямокутну форму. Довшою стороною вона розміщена по осі схід-захід. Розміри житлового приміщення монастиря становлять 7 x 8 м, а саме – 56 м² [11, с. 570].

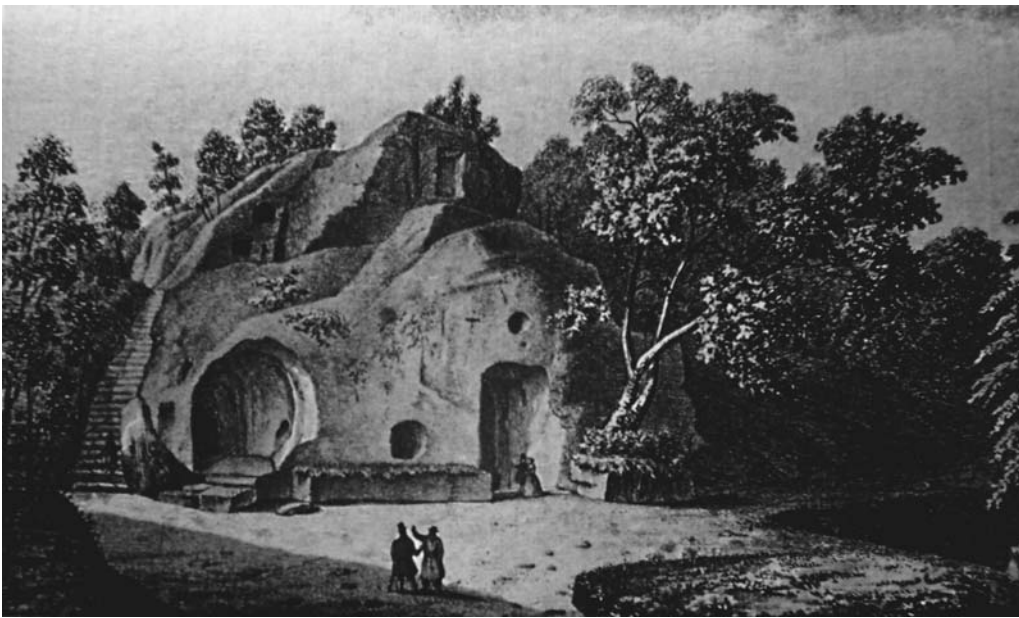

Рис. 1. Загальний вигляд печерного монастиря біля села Розгірче Стрийського повіту. (Подано за літографією М. Стенчинського, 1847 рік)

На нашу думку, у такому житлі могло мешкати до 20 осіб, що є характерним для “класичного” середньовічного келіотського типу монастиря, тобто уся чернеча община проживала в одному спільному приміщенні. Попередньо зауважимо, що на основі чернечих Типіконів спільне проживання ченців в одній житловій камері не допускалося, оскільки вважалося гріхом [12, с. 89–114].

Враховуючи порівняно добре збереження печерної чернечої пам'ятки у Розгірчі, зупинимось детальніше на характеристиці житлової споруди. Житлову камеру було видобано у кам'яній основі піщаника неогенового віку. Для створення печерної житлової порожнини “висічено” близько 150 м³ гірської кам'яної основи, що за нашими підрахунками склало загальну масу близько 480 т.

Вхід у житло розміщувався у фронтальній стінці із західного боку споруди. Для входу у житлове помешкання слугував лише один дверний отвір прямокутної форми (1,90 x 1 м). Його було вирізано у монолітній кам'яній основі приблизно в середній частині фронтальної стіни, що припадає майже на середину житлової камери.

Нижня частина вхідного отвору була піднята на висоту майже 0,2 м від рівня долівки, що утворювала кам'яний поріг приміщення. Товщина кам'яних стін у місці дверного отвору в середньому становить 0,6–0,7 м. Цікаво, що на кам'яних стінах монастиря простежуються відбитки морського ракушняка, що є свідченням надзвичайно давнього формування кам'яної основи (близько 20 млн. років тому) у якій було споруджено чернечу пам'ятку.

Обабіч дверей зроблено по одному отвору, котрі слугували вікнами житлової камери. Віконний отвір, що зліва від входу має овальну (1,1 x 0,5 м), а справа – підтрикутну (язикоподібну) форму. Його висота становить 1,6 м, ширина – 0,6 м.

Ще один віконний отвір овальної форми (1,2 x 0,9 м) розміщений зліва від входу майже у кутовій частині північної стінки, що прилягає до фронтальної стіни житлової споруди. Над дверима був округлий отвір ($d=0,6$ м), який, вірогідно, мав вентиляційне призначення.

Із внутрішнього боку дверного та віконних отворів (за винятком язикоподібного отвору) по їхньому периметру були заглиблення (4–5 см) прямокутної форми, вирізані у камені, можливо, для кріплення дверних та віконних рам.

Житлове приміщення має характерну для середньовічних будівель аркоподібну форму склепіння стелі. Найбільша її висота припадає на середню частину споруди і становить 3,5 м від рівня долівки. Обабіч від середньої частини стеля плавно опускається і переходить у пологу північну та південну стінки житлової камери. На стінах житлової споруди простежуються чіткі відбитки металевих знарядь.

Наявність у монастирі великого спільного житлового приміщення є свідченням келіотської форми устрою монастиря. Проте завдяки такій особливій формі чернечого життя келіоти у монастирях мали власне (не спільне. – *Р. Б.*) майно, свою їжу, свої кошти, одяг, роботу і багато іншого [12, с. 89–91].

Келіотський тип середньовічних монастирів значно поширився, досить довго існував на галицьких землях, що, на нашу думку, зумовлено багатьма чинниками. Серед них не останню роль відіграла втрата державності, деструктуризація чернечого існування у різних державних системах тощо. Менше поширення отримали кіновіальні монастирі, котрі за системою правління будувалися на монархічний лад, де кожен інок мав своє відмежоване житло і т. д.

На підставі результатів археологічних та спелеологічних досліджень печерних чернечих пам'яток, обстеження архітектурних стилів та особливостей забудови, виділення певних, характерних для тієї епохи, конструктивних елементів печерного монастиря й інших ознак у Розгірчі український дослідник міжвоєнного періоду В. Карпович датував існування цього середньовічного печерного монастиря в хронологічних межах XIII–XV ст. [5, с. 573].

Відсутність одноосібних житлових споруд у згаданому печерному монастирі дає підстави стверджувати, що увесь час свого існування він залишався общинним монастирем келіотського типу.

Як засвідчили архівні матеріали багато келіотських монастирів Галичини навіть наприкінці XVI ст. не мали жодного підпорядкування, а існували незалежно. Про так звані вільні монастирі на українських землях в часи середньовіччя наголошує Митрополит Іларіон [12, с. 107].

На нашу думку, така форма існування не відзначалася традиційною чернечею строгістю і у багатьох моментах залишалася поза труднощами тогочасного суспільного життя [8, 74 арк.]. Здебільшого такі монастирі були доволі бідними й існували без прибуткових господарських доходів, виробництв, опираючись на незначні промисли та господарські заняття.

Важливе місце у групі архівних документів посідають привілеї та грамоти правителів Польщі, Угорщини та Речі Посполитої, видані монастирям Бойківщини [9, арк. 1–6] або окремим світським та духовним особам на право володіння монастирями. Серед матеріалів цієї групи відзначимо важливі історичні документи на опікунство монастирями та право заснування нових монастирів [18, арк. 1], на монастирські маєтки [10, арк. 88], на будівництво водяних млинів, вапнярок та різних виробничих споруд, на право вільного помолу зерна у млинах, на вирубування лісу для власних потреб, на володіння пасовищами, орними земельними та лісовими угіддями, на спорудження оборонних укріплень та мурованих будівель монастирів, на селян, десятину з пасіки тощо.

Особливої уваги заслуговує існування при монастирях бортництва [24; арк. 6–7], добування солі [23, арк. 135–137], виробництва спиртних напоїв, броварної та винокурної справи, добування заліза, виготовлення скла та багато інших виробничих занять, що засвідчують особливе значення українських монастирських осель у житті суспільства.

Загалом, за підрахунком відомого історика міжвоєнного періоду о. Романа Луканя на Бойківщині в середньовічні часи існувало понад 100 українських монастирів [19, арк. 145; 20, арк. 61; 21, арк. 59; 22, арк. 98 та ін.]. Історія багатьох з них не тільки залишається невідомою, але й досі не встановлено місця розташування значного числа монастирських осель, згаданих у писемних джерелах. Саме це дає підстави говорити, що середньовічні українські монастирі є цінною джерельною базою, котру упродовж існування радянської влади не тільки замовчували, але й перманентно руйнували.

Батьківщина І. Франка багата на історичні пам'ятки, що ймовірно сприяло появі у творчій спадщині значної кількості історичних та краєзнавчих праць, у яких він прагнув багатогранно висвітлити історичне минуле українського народу.

1. Галицько-Волинський літопис / Упоряд. Р. Федорів. – Львів, 1994.
2. *Грицак Я.* Франко Іван // Довідник з історії України. А-Я. / За заг. ред. І. Підкови та Р. Шуста. – К., 2001.
3. *Грушевський М.* Історія України-Руси: в 11 т., 12 кн. – К., 1992. – Т. II.
4. *Грушевський М.* Чи маємо автентичні грамоти князя Льва. Критично-історична розвідка. – Львів, 1902.
5. *Карпович В.* Скальний монастир в Розгірчі. (Із пляном та 5 ілюстраціями) // Записки Чину Святого Василя Великого. – Львів, 1930.

6. Колесса О. Наукова діяльність Івана Франка // Літературно-науковий вісник. – Львів, 1913. – Т. 63.
7. Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаніка НАН України (далі – ЛННБ). – Ф. 3, спр. АСП 676/ п. 27, оп. 4 (“Сводная русская летопись” 1551–1600).
8. ЛННБ. – Ф. 3 (Бібліотека монастирів Василіан), спр. 116 (Monumenta ord. s. Basiliiim congregacionis ruthenae).
9. ЛННБ. – Ф. 3, спр. 118/1 (Збірка привілеїв, наданих Лаврівському монастирю).
10. ЛННБ. – Ф. 3, спр. 116 (Monumenta ord. s. Basiliiim congregacionis ruthenae).
11. Мауґевський М. Монастири в архієпархії митрополичій Львівській // Шематизм провінції св. спасителя чина св. Василя Великого в Галиції, уложений по капитулґь отбувшойся в монастирґь св. Онуфрейскомъ во Львовґь дня 24–25 липця 1866 и короткій поглядъ на монастири и монашество руске, отъ заведеня на Руси вґьри христовой ажъ по нынешнее время. – Львов, 1867.
12. Огієнко І. (Митрополит Іларіон). Українське монашество. – К., 2002.
13. Сорокалітній подвиг (Редакційна в сорокаліття літературної діяльності Івана Франка) // Літературно-науковий вісник. – Львів, 1913. – Т. 63.
14. Стецик Ю. Монастирі Дрогобичини (XIV – початок XIX ст.). – Дрогобич, 2000.
15. Сулик Р. Скельний монастир в Розгірчі на Стрийщині // Скелі і печери в історії та культурі стародавнього населення України. Наукова конференція. Львів, 2 – 3 лютого 1995 року. Збірник тез, повідомлень і доповідей. – Львів, 1995.
16. Франко І. Збр. творів: У 50 т. – К., 1976–1986.
17. Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДІАУ у Львові). – Ф. 146 (Галицьке намісництво), оп. 4, спр. 7653.
18. ЦДІАУ у Львові. – Ф. 129 (Львівський ставропігійський інститут), оп. 3, спр. 206 (Привілей Турянського Григорія на заснування монастиря в с. Топільниці з записом монастиреві усього рухомого і нерухомого майна).
19. ЦДІАУ у Львові. – Ф. 364 (Лукань Роман-Степан – священик), оп. 1, спр. 195 (Статті, виписки, ілюстрації до історії церков і монастирів в місцевостях (букви “П–С”).
20. ЦДІАУ у Львові. – Ф. 364 (Лукань Роман-Степан – священик), оп. 1, спр. 191 (Статті, виписки, ілюстрації до історії церков і монастирів в місцевостях Галичини).
21. ЦДІАУ у Львові. – Ф. 364 (Лукань Роман-Степан – священик), оп. 1, спр. 187 (Статті, виписки, ілюстрації до історії церков і монастирів в місцевостях (букви “К–О”).
22. ЦДІАУ у Львові. – Ф. 364 (Лукань Роман-Степан – священик), оп. 1, спр. 196 (Статті, виписки, ілюстрації до історії церков і монастирів в місцевостях (букви “Т–Я”).
23. ЦДІАУ у Львові. – Ф. 575 (Становий комітет), оп. 1, спр. 245 (Привілей Яна III Радзимінського Митрофану на ігуменство у василіанському монастирі в с. Лішня з підтвердженням прав монастиря на добування солі).
24. ЦДІАУ у Львові. – Ф. 575 (Становий комітет), оп. 1, спр. 247 (Привілей молдавського господаря Барнавського Мирона Задарівському монастиреві на селян с. Задарова Бохонка Івана і Дига Васька, десятину з пасіки Колодки Андрія та ін.).
25. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. – К., 2005.

MEDIEVAL UKRAINIAN MONASTIC MONUMENTS OF IVAN FRANKO'S HOMELAND

Roman BEREST

*The Ivan Franko National University of L'viv,
Institute of Franko,
1, Universytets'ka str., 79005, L'viv, Ukraine*

Monkhood played an important role in the economic, industrial, cultural, educational, artistic and ideological life of the Ukrainian people in the Middle Ages. Franko's homeland – Boykivshchyna is rich in versatile historical monuments. Based on the results of scholarly research and collected factual material, an attempt was made at analyzing one of the kinds of numerous historical monuments – Medieval monasteries that attracted Franko's attention.

Key words: historical monuments, catacomb monasteries, cell life, Ukrainian population, Halychyna, Prykarpattia.

СРЕДНЕВЕКОВЫЕ УКРАИНСКИЕ МОНАШЕСКИЕ ПАМЯТНИКИ РОДИНЫ ИВАНА ФРАНКО

Роман Берест

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
Институт франковедения,
ул. Университетская, 1, 79005, Львов, Украина*

В средневековые времена монашество сыграло особенную роль в экономической, производственной, культурной, просветительной, искусственной жизни украинского народа. Бойківщина – родина І. Франко, єсть багатой на різнотипніє монашескіє пам'ятники. На основанні результатів научних досліджень, зібраних фактологічних матеріалів зроблено спробу показати один из видов численної групи історических пам'ятників – середньовікових монастирєй, которіє привлекали вніманіє І. Франко.

Ключевые слова: памятники истории, печерные монастыри, келиотство, сочинения, украинское население, Галичина, Прикарпатье.

Стаття надійшла до редколегії 15.01.2010

Прийнята до друку 27.01.2010